

מטיל מום בקודשים - מקור הדין וגדריו

ד. פרטי האיסור	א. מקור האיסור
1. בזמן הזה	ב. טעמי האיסור
2. בהמה בעלת מום	1. ביזיון כלפי מעלה
3. תמורת בכור ומעשר	2. איסור להרחיק קורבן ראוי מן המזבח
4. גרמא	3. פגיעה ממונית
ה. מחמץ אחר מחמץ	ג. איסור אכילה
ו. סיכום	

מום חבול אל יהי באהובים
חוקי פרה מאהיבים
חי. עליך משליכים יהבים
הטיבה י' לטובים¹

איסור הטלת מום בקודשים מופיע בהקשרים שונים בהלכות מקדש וקודשיו ומסתעף לכמה צדדים. במאמר זה אבקש לבחון את מופעיו של האיסור, גדריו ומקורותיו, בתורה שבכתב ובתורה שבעל-פה. לאור כל זאת אבקש לעמוד על אופיו וטעמיו.

א. מקור האיסור

בפרשת אמור עוסקת התורה בהקרבת בעלי מום על גבי המזבח:

דַּבֵּר אֶל אֶהֱרֹן וְאֶל בְּנָיו וְאֶל כָּל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאָמַרְתָּ אֲלֵהֶם אִישׁ אִישׁ מִבֵּית יִשְׂרָאֵל וּמִן הַגֵּר בְּיִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר יִקְרִיב קֶרְבָּנוֹ לְכָל נִדְרֵיהֶם וּלְכָל נִדְבוֹתָם אֲשֶׁר יִקְרִיבוּ לַה' לַעֲלֹה: לְרִצְוֹנָם תָּמִים זָכַר בַּבֶּקֶר בַּפְּשָׁבִים וּבְעִזִּים: כֹּל אֲשֶׁר בּוֹ מוּם לֹא תִקְרִיבוּ כִּי לֹא לְרִצּוֹן יִהְיֶה לָכֵם: וְאִישׁ כִּי יִקְרִיב זֶבַח שְׁלָמִים לַה' לְפֶלֶא נָדָר אוֹ לְנִדְבָה בַּבֶּקֶר אוֹ בַצֹּאן תָּמִים יִהְיֶה לְרִצּוֹן כָּל מוּם לֹא יִהְיֶה בּוֹ... (ויקרא כב, יח-כא)

בפשט הפסוקים, מצוות 'תמים' מורה שהקרבת צריך להיות תם בפעולות ההקרבה השונות, וכך באמת כתב ספר החינוך:

ועובר עליה ושחט או זרק הדם או הקטיר האימורין מבהמה בעלת מום על המזבח, ביטל עשה זה, מלבד שעבר על לאו. (ספר החינוך מצווה רפו)

1. שבעתות לארבע פרשיות, אלעזר הקליר.

התורה אוסרת אפוא הקרבת בעלי מום ומציינת זאת פעמיים ביחס לקורבנות שונים, עולה ושלמים. חז"ל שמו לב לכפילות ודרשו:²

(ט) תמים יהיה לרצון, מצות עשה. מצוה בלא תעשה מניין? תלמוד לומר וכל מום לא יהיה בו. נפל מן הגג ונישבר יכול יהא עובר עליו? ת"ל כל מום לא יהיה בו אל תתן בו מום.³ (י) מיכן אמרו בכור שאחזו דם, אפילו מת אין מקיזין לו את הדם, דברי רבי יהודה; וחכמים אומרים: יקיז ובלבד שלא יעשה בו מום, אם עשה בו מום הרי זה לא ישחט עליו; ר' שמעון אומר יקיז אף על פי שהוא עושה בו מום.⁴
(ספרא אמור פרשה ז סוף פרק ו)

הציווי "כל מום לא יהיה בו" מורה אפוא שיש חובה לשמור על הבהמה בתמימותה⁵ – מעין "משמרת תרומתי", משמרת למשמרת⁶ – והוא חובר לעשה המתואר בתחילת הפסוק: "תמים יהיה לרצון". שאלת היחס בין העשה והלא-תעשה שבפסוק זה היא שאלה חשובה, וייתכן שיש ביניהם תלות מסוימת, כלומר רק כאשר ישנה הקרבה 'לרצון', יש סיבה לשמור על תמימות הקורבן.⁷

2. הנצי"ב (העמק דבר, ויקרא כב, כא) ביאר כי הציווי "כל מום לא יהיה בו" נכתב דווקא בקודשים קלים, בכור ומעשר בהמה, הנאכלים במומם לבעלים ולכן ישנו חשש גדול יותר שבעליהם יטילו בהם מום. ערוך השולחן (איסורי מזבח נא, ד) הציע סברה זו כדי לבאר מדוע הרמב"ם כתב את האיסור להטיל מום בגרמא בהלכות בכורות (כך לפי הצעתו של ערוה"ש), ולא בהלכות איסורי מזבח יחד עם שאר דיני מומים בקורבנות.
3. האחרונים הציגו אפשרויות שונות להבנת דרך הלימוד: ר"י פערלא (עשין קה) הסביר שהדרשה היא "כל מום לא יהיה בו"; ואילו המלבי"ם (אות קיא) הצביע על השינוי הלשוני "לא יהיה" – במקום 'לא ימצא' המתבקש.
4. מחלוקת התנאים הובאה גם בפני עצמה במשנה בכורות ה, ב וראה עוד להלן דיון נרחב לגביה.
5. שמירה זו יכולה להתפרש כחובה לשמור על תמימותה של הבעלה בכל רגע ורגע, כאשר אם יש חובה כזו, מסתבר שהיא חלה על בעל הקורבן בלבד. המשמעות המתבקשת של חובה כזו היא חובת הריפוי במקרה שנפל מום שאפשר לרפאו. הדבר-יהושע (ח"ג, אבן העזר ז, ד, ד"ה ויש) חייב בכך מצד 'שהייה' ורק כאשר המום נפל בידי האדם: "ולפיכך זה שהטיל מום בקדשים כל רגע ורגע ששוהה הקרבן במומו נחשב כאילו הוא עושה עכשיו המעשה ואלמלא הי' במציאות שיסיר המום ולא הי' מסירו והתרו בו אפשר שהי' לוקה על השהייה כמי בשהה בכלאים כדי לפשוט וללבוש אלא משום דאי אפשר הו"ל אנוס". ראה במנחת חינוך (מצווה רפז, ד"ה ואני מסופק) שדן אם מטיל מום שיכול להסירו חייב.
6. ואכן, הירושלמי (פסחים א, ח) והבבלי (בכורות לג ע"ב) השוו בין הדינים.
7. הנצי"ב תלה ביחס ביניהם את שאלת האיסור בזמן הזה (שבה נעסוק בהרחבה להלן): "והנה פי' הכתוב לפני אזהרה זו תמים יהיה לרצון שאין אזהרה מה"ת אלא כשאפשר להיות קרב עה"מ אז אסור להטיל בו מום לאפוקי בזמן שאין בהמ"ק קיים..." (העמק דבר ויקרא כב, כא). שאלת היחס בין חלקי הפסוק נידונה גם לגבי מום בקורבנות עכו"ם. אחת משתי הסברות שציין המנחת חינוך (מצווה רפז) שבגינן התמעטו קורבנות עכו"ם מדין 'מטיל מום' היא שזהו קורבן שאינו לרצון. אכן

בברייתא המקבילה במסכת מנחות הוזכרו פרטים אחרים של דין זה:

דתניא: מום לא יהיה בו, אין לי אלא שלא יהיה בו מום, מניין שלא יגרום לו על ידי דבר אחר, שלא יביא בצק או דבלה ויניח לו על גבי האזן כדי שיבא הכלב ויטלנו? תלמוד לומר כל מום, אמר מום ואמר כל מום. (מנחות נו ע"א)

בעוד הספרא למד שיש איסור להטיל מום אך הרחיק את האדם מחובות עקיפות ('עלה לגג ונפל'), הברייתא מרחיבה את האיסור גם לענייני גרמא.⁸ אם כך ואחרת נמצאנו למדים כי ישנו לא תעשה להטיל מום בקודשים, וזו לשון הרמב"ם בעניין זה:

המטיל מום בקדשים כגון שסימא עינו או קטע ידו לוקה שהרי נאמר בקרבן כל מום לא יהיה בו, מפני השמועה למדו שזה אזהרה שלא יתן בו מום... (רמב"ם, איסורי מזבח א, ז)

ב. טעמי האיסור

1. ביזיון כלפי מעלה

האפשרות הראשונה והמתבקשת להבנת האיסור היא שהטלת מום בבהמה קדושה היא ביזיון כלפי מעלה.⁹ ואכן, לצד האיסור להקריב בעל מום על גבי המזבח, ישנו איסור להקדיש בהמה בעלת מום למזבח. הקדשת בעל מום מעידה על זלזול בקודש ולכן נאסרה, אף שאפשר למכור את הבהמה ולהשתמש בדמיה, ומכאן ש'יצירתה' של הבהמה קדושה עם מום היא פעולה בעייתית. דברים אלו נכונים גם לגבי הנידון דידן, ואין זה משנה האם נוטלים בהמה בעלת מום ומקדישים אותה או שלוקחים בהמה קדושה ומטילים בה מום; התוצאה הסופית היא אותה תוצאה ועל כן נאסרה במידה שווה.¹⁰

ממעשה דבר קמצא נראה (ואולי אף מדויק מרש"י שם) שמטיל מום בקורבנות גויים אסור אלא שאינו ענוש כבקורבן ישראל (וראה עוד בהערות כנסת הראשונים, זבחים מה, אות סו). מאידך גיסא, אפשר שהמיעוט של דרשת 'נפל מן הגג' נוגע ללאו בלבד, אבל על העשה עוברים גם במצב כזה – הלא הבהמה כבר אינה 'תמימה לרצון'. נוסף ונעסוק בשאלת היחס בין העשה והלא-תעשה בהמשך המאמר.

8. אכן, אף שכיווני הלימוד הפוכים, אין כאן סתירה של ממש. בערוך השולחן (איסורי מזבח נ, ב) חיבר בין הדרשות וסבר כי בתחילה אסרו חכמים גרמא ואז עלתה הסברה (שנדחתה) לאסור גם העלאה לגג שמא ייפלו. נעסוק בסוגיית גרמא בסוף המאמר.

9. השווה מורה נבוכים ג, מה.

10. ההלכות בשני מקרים אלו שונות כמובן, ראה משנה חולין פרק י. בעניין זה כתב ר' שלמה פישר (בית ישי כו): "מקדיש בע"מ קבוע לגופו הא לא חייל כלום ומה דלקיה אינו אלא משום דבזיא מילתא, כלומר המעשה בעצמו הוא מעשה של גנאי, והיינו כמש"נ דגוף ההקדשה הוי מעשה הקרבה ונתינת דורון לגבוה והעושה כן בע"מ לוקה על גוף מעשה ההקדשה, אע"ג דלא חייל מידי. וכמ"כ עכצ"ל במקדיש בע"מ קבוע לדמי, דהקפידא על עצם מעשה ההקדשה, דהא חלות קדושת דמים על

אפשרות זו עולה גם מדבריו של רבנו גרשום המלמד כי המטיל מום בבהמת קודשים עובר על אותם חמישה איסורים באופן דומה למקדיש בהמה בעלת מום. זו לשון רבנו גרשום:

“הטיל מום בתמורת בכור ומעשר מהו” – [חומרן דאמרן] המטיל מום (בבהמת) [בשאר] קדשים עובר משום חמשה לאוין. (רבנו גרשום, תמורה כא ע”א)

הגמרא שואלת מה דינו של “המטיל מום בתמורת בכור ומעשר” והאם הוא שווה לדינו של המטיל מום בבכור ומעשר: “מי אמרינן, כיון דלא קריבן, לא מיחייב, או דילמא: כיון דקדשו מיחייב?”¹⁰, אך אינה מסבירה כלפי איזה עניין אמורה שאלתה. רבנו גרשום מפרש שהכוונה לחמישה לאוין שעליהם עובר המקדיש בהמה בעלת מום למזבח, על פי הסוגיה בתמורה (ו ע”ב):

ת”ר: “כל אשר בו מום לא תקריבו” מה ת”ל? אם בלא תשחטו – הרי כבר אמור למטה, אלא מה ת”ל בל תקריבו – בל תקדישו. מכאן אמרו: המקדיש בעלי מומין לגבי מזבח, עובר משום חמשה שמות; משום בל תקריבו, בל תקדישו, בל תשחטו ומשום בל תזרקו, ומשום בל תקטירו כולו, ומשום בל תקטירו מקצתו. (תמורה ו ע”ב)

הגמרא עוסקת באדם שהקדיש בהמה בעלת מום והמשיך בתהליך ההקרבה שלה; ומכיוון שההקדשה היא השלב הראשון בשרשרת, הגמרא תולה בה את כל חמשת הלאוים. רבנו גרשום מדמה אפוא את ההקדשה להטלת מום – וסבור כי אף זו האחרונה מייצרת את החוליה הראשונה בשרשרת האיסורים.

דימוי זה מתחבר לאפשרות שהצענו לעיל. הטלת מום אסורה בשל הביזיון שבה, הכרוך בעצם החלת שם הקדש על בהמה פגומה, ואין זה משנה כיצד נוצרה – האם הייתה קודם פגומה ואחר כך הוקדשה, או הוקדשה ואחר כך נפגמה.

2. איסור להרחיק קורבן ראוי מן המזבח

אפשרות נוספת, שונה לחלוטין, להבנת איסור הטלת מום בקודשים, היא לראות את הבעיה בעצם הרחקתה של בהמה ראויה מן המזבח.¹¹ כידוע, המזבח ‘תופס’ דברים הראויים לו; ולכן בהמות תמימות שהוקדשו לבדק הבית קדושות בקדושת הגוף, ובאופן דומה ישנם קורבנות שאינם ראויים לכתחילה לעלות על המזבח, אך אם עלו לא ירדו. ייתכן אפוא

בע”מ אינו דבר מתועב כלל. והיינו מאי דאמרינן, דיקלא לאו זילא מילתא בע”מ זילא מילתא. והיינו, דגוף מעשה ההקדשה בזיא מילתא”. בהמשך דבריו יוצא ר’ שלמה פישר מתוך הלאו הזה וטוען שיש משמעות לעצם ההקדשה כחלק מהבאת הקורבן, ראה שם באריכות.

11. ייתכן למצוא הד לדברים אלו בספר הבתים (ספר מצווה, צז) שכתב: “הוזהרנו שלא נסבב שלא יהא נקרב, כי זה יביא לביטול הקרבן”, אך אפשר שהטעם הוא ביטול הקורבן, מעין הפסד שלו, ולא הרחקתו מהמזבח.

להסביר את איסור הטלת מום על רקע דומה: בהמה שהייתה ב'ידי' המזבח אינה אמורה לצאת ממנו לעולם, ואילו הטלת המום גורמת לה לצאת מידי המזבח.

הצעה זו נתמכת מהסוגיה בתמורה שלגביה הובאו לעיל דבריו של רבנו גרשום. נצטט מתוך הלישנא השנייה, הברורה יותר:

א"ר אחא בריה דרב עזא, בען במערבא: המטיל מום בתשיעי של מעשר מהו? א"ל:
ותיבעי לך המטיל מום בתמורת בכור ומעשר!
אלא מ"ש תמורת בכור ומעשר דלא מיבעיא לך – דרחמנא מעטינהו "קדש הם" –
הן קריבין ואין תמורתן קריבה, תשיעי של מעשר נמי, רחמנא מעטיה, "העשירי" –
להוציא את התשיעי. (תמורה כא ע"א)

מהגמרא עולה שישנו קשר מובהק בין העובדה שתמורת בכור ומעשר אינם קרבים לבין העובדה שאין איסור (או לפחות אין מלקות) בהטלת מום בהם. אם כן, לא קדושת הבהמה, או הביזיון שייגרם מהטלת המום, הם היוצרים את האיסור אלא היחס למזבח.¹²

גם בדברי הירושלמי יש למצוא סמך להצעה זו. הירושלמי דן במחלוקת התנאים שתובא להלן, לגבי הקזת דמו של בכור שאחזו דם, ושם מובא החילוק הבא:

תני בשם ר"ש יקזו אף על פי שהוא מתכוין לעשות בו מום... א"ר בון בר חייה קומי רבי זעירא: תיפתר בקדשים שהוא חייב באחריותן כר"ש.
(ירושלמי, פסחים א, ח)

המלאכת-שלמה הביא את דברי הירושלמי והרחיב אותם:

ובירושלמי... ומוקי ר' בון בר חייה לההיא ברייתא בקדשים שהוא חייב באחריותם כגון שאמר הרי עלי שלמים והפריש אחד ואחזו דם בהאי מותר להטיל בו מום ואוכלו בפדיון על מום זה דס"ל במרובה דקדשים שחייב באחריותם דהדיוט מיקרו ולית בהו אזהרה דכל מום לא יהיה בו.
(מלאכת שלמה, בכורות ה, ב)

המלאכת-שלמה עוסק בבהמה הקדושה קדושת הגוף ומיועדת להקרבה על גבי המזבח, ולדבריו בכל זאת מותר להטיל בה מום כיוון שהבעלים חייב באחריותה. טיעון כזה הולם רק את האפשרות הרואה בהטלת מום הרחקה מהמזבח, שכן אף שייעודה של הבהמה הוא המזבח, כיוון שהבעלים חייב באחריותה – היא אינה 'שייכת' למזבח וממילא אין איסור להטיל בה מום. טיעונו של המלאכת שלמה אינו יכול להלום את האפשרות שהטלת מום

12. ר' אלחנן וסרמן (תורת ראשי הישיבות, נדרים, עמ' תעב) מוכיח שזוהי הסיבה המרכזית לאיסור הטלת מום מדברי הרמב"ם שכתב שמחשב בקודשים הוא "כעין מטיל מום בקדשים", כלומר הבעיה היא פסילה לגבי מזבח.

היא ביזיון כלפי מעלה – שכן אחריותו של הבעלים אינה אמורה לעלות או להוריד לעניין זה.

באפשרות שהעלינו עתה תומכים גם מקרים אחרים שבהם אין איסור להטיל מום בקודשים. כפי שנראה להלן, במצבים מסוימים – כגון כאשר לבהמה ישנו מום אחר, כאשר מדובר בקודשי בדק הבית וכן בזמן הזה – אין איסור להטיל מום בבהמה. אילו טעם האיסור היה ביזיון, לא היה שייך להבחין בין המקרים – שהרי ביזיון שייך בכל מצב כאשר אנו נתונים בתוך עולם של קודש – ואילו הרחקה מהמזבח שייכת רק כאשר הבהמה ראויה לעלות על גביו.

מאידך גיסא, ייתכן להציע מודל משולב שלפיו ישנו ממד הביזיון ולצידו ממד הרחקה מהמזבח. עיקר העניין הוא הביזיון, אולם כדי שמום ייחשב ביזיון, הבהמה צריכה להיות ראויה למזבח; אחרת, המום אינו פוגע באופן משמעותי מספיק. ואכן נראה שכמה ראשונים אחזו בעמדה כזו. ספר החינוך (מצווה רפז) מרחיב על הביזיון: "משרשי המצוה, לפי שיהיה בזה ביזיון הקדשים" אך חותם את דבריו במילים "אין חיוב המלקיות כי אם בזמן שבית המקדש קיים שראויה הבהמה לקרבן". גם דברי רבנו גרשום שהובאו לעיל נאמרו בתוך סוגיה הטוענת שבתמורת בכור ומעשר, הניתנות לבעלים, אין איסור/מלקות בהטלת מום.

3. פגיעה ממונית

אפשרות נוספת היא לראות בהטלת מום בקודשים פגיעה בערכה הממוני של הבהמה והפסד קודשים – וייתכן שכך יש להבין את דברי המלאכת שלמה שהובאו לעיל. הקושי המרכזי הנלווה להצעה זו הוא הסיוגים הרבים לדין מטיל מום בקודשים (תמורת בכור ומעשר, קודשי בדק הבית, בזמן הזה), שכן אילו הבעיה היא ממונית, לא מובן מדוע במקרים אלו היא אינה קיימת.

לחילופין ניתן להמשיך עם קו זה, אך להסביר כל סיוג בפני עצמו. את הסיוג כי אין איסור הטלת מום בזמן הזה, לדוגמה, אפשר להסביר ע"פ דברי הראב"ן (קידושין, ד"ה ועוד הקשה אהא דתני) המלמד שמותר לחלל קודש שווה מנה על שווה פרוטה דווקא בזמן הזה, מפני שהיום אין חוששים להפסד קודשים: "דאסור להזיק קדשים היינו קדשים דאין סופן למיזל לאיבוד אבל הני דקיימי לאיבוד מותר להזיקן בידיים".

באופן דומה יש להסביר את העובדה שאין איסור להטיל מום בקודשי בדק הבית, וכעת ע"פ דברי המנחת-חינוך:

ולענין אם מותר להטיל מום בקדשי בדק הבית [...] דדוקא בזה"ז דבלא"ה נועל דלת עד שתמות או שאר דברים יוליך לים המלח אין איסור רק מדרבנן אבל בזה"ב בודאי אסור להטיל בו מום מה"ת מחמת פסידת קדשים כמבואר פ' ראשית הגז דכחש קדשים אסור אפי' בקדשי בד"ה מה"ת אך בזה"ז ליכא פסידא כמ"ש.

(מנחת חינוך, מצווה רפז, ד"ה ולענין אם מותר)

אכן, גם אם נסביר את האיסור כפגיעה ממונית, על כורחנו שבהטלת מום יש רובד נוסף מעבר לאיסור הרגיל של הפסדת קודשים – שנתייחד ללא ולמלקות.

בשולי הדיון יש להעיר כי אפשר לחלק בין העשה ללא-תעשה בעניין זה. ייתכן שמטרת העשה היא 'לרצון' והיא מתקיימת רק כשיש לקורבן ייעוד והוא ראוי למזבח; ואילו הלאו נוגע לכל ביזיון באשר הוא. אפשר כמובן להציע חילוק זה בצורה הפוכה: העשה דורש שנשמור על כבוד הקורבן, ואילו הלאו דורש שלא להרחיק בהמה ראויה מן המזבח. למרות אי-ההכרע שבדבר חשוב להציג את הצדדים השונים לשם הדיון בדעת הרמב"ם שנערוך בהמשך.

ג. איסור אכילה

איסור נוסף שנקשר ע"י חכמים בהטלת מום נוגע לאכילת הבהמה. זו לשון הספרי:

"לא תאכל כל תועבה", רבי אליעזר אומר מניין לצורם אוזן הבכור ואוכל ממנה שעובר בלא תעשה תלמוד לומר לא תאכל כל תועבה.
אחרים אומרים: בפסולי המוקדשים הכתוב מדבר נאמר כאן תועבה ונאמר להלן לא תזבח לה' אלהיך שור ושה וגו' כי תועבת ה' אלהיך הוא מה תועבה האמורה להלן בפסולי המוקדשים הכתוב מדבר אף תועבה האמורה כאן בפסולי המוקדשין הכתוב מדבר.¹³ (ספרי, ראה, צט, ג)

מסתבר שר' אליעזר אינו מחפש את המשמעות של 'תועבה' בפסוקים אחרים, כדברי אחרים, מפני שהוא מדבר על הטלת מום אקטיבית – מעשה חמור וספציפי המגדיר את הבהמה כתועבה, ו'תפסת מועט תפסת'. אחרים, שמרחיבים לכל פסולי המוקדשים, צריכים פסוק שילמד כי 'תועבה' יכולה להתייחס לכל הפסולים "שאינו מותר לאכלם".

את מחלוקת ר' אליעזר ואחרים ניתן להבין על רקע סוגיית 'אי עביד מהני' (תמורה ד ע"ב). ייתכן שר"א סבור שבאופן עקרוני 'אי עביד מהני' ולכן צריך לאסור את הבהמה עם

13. הרמב"ם בספר המצוות (ל"ת קמ) הביא את שתי הדעות וכתב: "והמצוה הק"מ היא שהזהירנו מאכול פסולי המוקדשין שאינו מותר לאכלם. והוא כשנעשה אנחנו המום בכונה בם כמו שהתבאר במסכת בכורות או שיהיה אותו הקרבן נפסל אחר שחיתתו בדרך מדרכי ההפסד שימנעו אכילתו. והוא אמרו יתעלה (ראה יד) לא תאכל כל תועבה". גם בהלכות פסולי המוקדשין (יח, ג-ה) הביא את שתי הדעות וכתב: "כל קרבן שנאמר שהוא פסול בין שנפסל במחשבה בין במעשה בין שאירע בו דבר שפסלו, כל האוכל ממנו כזית במזיד לוקה שנאמר לא תאכל כל תועבה. מפי השמועה למדו שאין הכתוב מזהיר אלא על פסולי המוקדשין. וכן קדשים שהוטל בהם מום, האוכל מהם כזית לוקה, הרי הם בכלל כל תועבה עד שיוולד להם מום אחר ויאכלו במומן".

המום מכוח פסוק. לעומתו, אחרים סבורים שבאופן עקרוני 'אי עביד לא מהני' ולכן הבהמה קדושה, המום כאילו אינו וברור שהבהמה אסורה באכילה.

לאידך גיסא, ייתכן שר"א סבור שבהמה קדושה אינה יכולה כלל לצאת לחולין בעקבות מומים העשויים בידי אדם, ואילו אחרים סבורים שדבר כזה ייתכן. הצעה כזו עשויה לשפוך אור חדש על דינים שונים במשנה בבכורות (פרק ה) לגבי קסדור שצרם אוזני בכורות, על הקזת דם שמטילה מום ועל בכור הרודף אחר אדם ובעט בו. ייתכן שבכל המקרים הללו הבהמה אסורה לא בגלל קנס¹⁴ אלא משום שמומים בידי אדם לא מוציאים לחולין, אף שהבהמה אינה ראויה.¹⁵ הצעה זו עשויה להיות מובנת על רקע הטענה שאיסור הטלת מום נעוץ בהרחקת הבהמה מן המזבח; כאשר כעת מתברר שיש לכך משמעות גם במישור התוצאה: לא רק שהפעולה נאסרה אלא שגם לתוצאה שלה אין כל משמעות והבהמה אסורה באכילה.

ד. פרטי האיסור

כפי שכבר ציינו, חז"ל צמצמו את היקף האיסור וקבעו כי בכמה הקשרים הוא אינו קיים.

1. בזמן הזה

הסיוג הראשון נוגע להטלת מום בזמן הזה. הסוגיה היסודית בעניין זה מופיעה במסכת עבודה זרה:

אמר ר' : ואיזוהי עיקור? מנשר פרסותיה מן הארכובה ולמטה.

14. הסבר הזה קשה כמובן, וראה בשטמ"ק במנחות שכתב שלחכמים אינו שוחט על מום שנעשה בזמן הקזה משום קנס. במשנה אחרת ר"א סובר שאסור עולמית והגמרא תמהה על כך, וייתכן שהאיסור עד שייפול מום חדש הוא פשוט וברור. לעצם הטענה ראה הדיון בדברי הרמב"ם, לקמן הערה 26.

15. בנקודה זו אנו מוצאים סתירה בפסקי הרמב"ם. בספר המצוות ובהלכות פסהמ"ק (יח, ה) הוא פוסק את דברי ר"א ש"לא תאכל כל תועבה" מדבר על בהמה שהוטל בה מום. לעומת זאת, בהלכות בכורות (ב, ז) הוא אוסר זאת מצד קנס דרבנן. האחיעזר (ב, סי' לג, ד"ה ועפ"ז י"ל) הסביר שיש הבדל בין בכור לשאר קודשים: בשאר קודשים יש איסור להטיל מום גם בבעלת מום (כשיטת המחנה אפרים הסובר שהרמב"ם פסק כר"מ, ודלא ככס"מ – ראו להלן) משום שחזי לדמי. לעומת זאת, בכור שהוטל בו מום לא חזי לדמי, ממילא אין איסור הטלת מום ותחילת השחיטה נחשבת כמום שעליו הוא נשחט, אלא שקנסו חכמים (ראה גם: ר' חיים, בכורות לג ע"ב; גרי"ז, תמורה כא ע"א, שכתבו שבכור שנפל בו מום הוא כחולין, ובאמצעות אבחנה זו הסבירו מדוע לא גזרו חכמים (לדעת הרא"ש, ראה להלן) במטיל מום בכור בעל מום קבוע). גם הקהילות יעקב (בכורות כט) הבחין בין בכור לשאר קודשים (כפי שכבר נחלקו תנאים בספרי) והסביר שקלותו נובעת מכך שיש לו פרשיית מומים נפרדת (דברים טו, כא) ולכן הוא גם אינו כלול באיסור 'כל תועבה'.

ורמיניה: אין מקדישין ואין מחרימין ואין מעריכין בזה"ז, ואם הקדיש והחרים והעריך בהמה תיעקר, פירות כסות וכלים ירקבו, מעות וכלי מתכות יוליכם לים המלח, ואיזהו עיקור? נועל דלת בפניה והיא מתה מאיליה!
 אמר אביי: שאני התם, משום בזיון קדשים. ונשחטיה מישחט! אתו בהו לידי תקלה. ולישויה גיסטרא! אמר אביי, אמר קרא: ונתצתם את מזבחותם [וגו'] לא תעשון כן לה' אלהיכם.
 רבא אמר: מפני שנראה כמטיל מום בקדשים. נראה? מום מעליא הוא! ה"מ בזמן שביית המקדש קיים דחזי להקרבה, השתא דלא חזי להקרבה לית לן בה. וליהוי כמטיל מום בבעל מום, דאע"ג דלא חזי להקרבה – אסור! בעל מום נהי דלא חזי לגופיה – לדמי חזי, לאפוקי הכא דלא לדמי חזי ולא לגופיה חזי. (ע"ז יג ע"א)

הגמרא שואלת מדוע עיקור בהמת קודשים בזמן הזה הוא בדרך של "נועל דלת בפניה והיא מתה מאיליה". אביי משיב שבמקרה זה יש חשש של "בזיון קדשים", והגמרא שואלת בעקבות דבריו: "ונשחטיה מישחט".

לאור שאלה זה מבאר רש"י את הסוגיה כמוסבת על קודשי בדק הבית שבהם אין משום שחוטי חוץ; אלא שהראשונים (ראה תוספות שם) הקשו על פירושו: הלוא בהמשך הסוגיה רבא מסביר את האיסור משום 'מטיל מום בקדשים' שאינו שייך כלל בקודשי בדק הבית. הראשונים הציעו תירוץ שונים – החל מן התירוץ שבזמן הזה אין דין שחוטי חוץ גם בקודשי מזבח, ועד תירוץ שלפיהם אביי דיבר רק על קודשי בדק הבית ואילו רבא דן בקודשי מזבח.

כך או כך, מדברי רש"י ברור שלדעתו בזמן הזה אין איסור מטיל מום בקודשים. אכן, אף שבזמן הזה הבהמות אינן ראויות כלל להקרבה, בכל זאת יש איסור של "נראה מטיל מום בקדשים".

אפשרות אחת להבנת גדר האיסור בזמן הזה היא שמדובר באיסור דרבנן. מעשה זה היה אסור בזמן הבית בלאו, וכעת המעשה אינו אסור אלא מדרבנן. הבנה זו נתמכת מן הלשון "נראה" וכך גם ביאר רש"י (ד"ה וניהוי): "נראה כמטיל מום כלומר מדרבנן הוא דאסור".¹⁶ סברה זו שלפיה חכמים הרחיבו את האיסור לזמן הזה מקבלת חיזוק משמעותי

16. מסתבר שההרחבה ל'זמן הזה' אינה רק תקנה ברוח 'מהרה ייבנה המקדש' או בגדר סייג כלשהו; ולפנינו הגדרה אחרת, עצמאית, שניתנה ע"י חכמים. דין התורה עוסק בהרחקת הבהמה מהקרבה, מה שלא שייך בזמן הזה. חכמים לעומת זאת שמו את דגש על ה'נראות': "נראה כמטיל מום בקדשים". עוד ייתכן לראות בדברי רבא הללו מעין הקבלה, הפעם בתוך תבנית הלכתית, לדברי אביי שדיבר על "בזיון קדשים" בעלמא. אם נצעד על פי שיטות הראשונים הסבורות שגם אביי מדבר על קודשי מזבח (ר"י), נצטרך להסביר שהוא חולק על רבא ומשאיר את איסור הטלת מום במסגרת המצומצמת של הרחקה מהמזבח, ואילו הביזיון אינו נכנס לקטגוריות ההלכתיות.

מהתירוץ האחרון בתוספות, שלפיו ההרחבה אינה רק לזמן הזה אלא גם לקודשי בדק הבית (כלומר מדרבנן יש לשמור על תמימותו של כל דבר קדוש).

הרמב"ם חלק על רש"י וסבר שישנו איסור מדאורייתא גם בזמן הזה אלא שאין לוקים עליו:

המטיל מום בקדשים כגון שסימא עינו או קטע ידו לוקה שהרי נאמר בקרבן כל מום לא יהיה בו, מפני השמועה למדו שזה אזהרה שלא יתן בו מום, ואינו לוקה אלא בזמן שבית המקדש קיים שהרי היה ראוי לקרבן ופסלו, אבל בזמן הזה אף על פי שעבר בלא תעשה אינו לוקה. (משנה תורה, איסורי מזבח א, ז)

והמצוה הצ"ד היא שהזהירו מתת מום בקדשים... וכל מי שיטיל מום בקדשים לוקה, ובתנאי שיהיה זה בזמן שבית המקדש קיים דחאזיל לקרבן כמו שהתבאר בגמר עבודה זרה (יג ב)... (ספר המצוות, ל"ח צז)

מעמדו של האיסור בעיני הרמב"ם אינו ברור: מה התחדש בזמן הזה שמביא לכך שלא יהיו מלקות? נוסף על כך יש להבין מדוע לא פסק הרמב"ם כרבא שלימד כי אין איסור בזמן הזה.¹⁷ האחרונים הציעו אפשרויות שונות להבנת דברי הרמב"ם וזו לשון החתם-סופר:

ורגיל אני להסביר דהרי אמרי' בעירובין הריני נזיר ביום שבן דוד בא בו אסור ביין בכל יום שמא היום יבוא וא"כ בודאי אי היה אליהו בא ואמר דכל ימי חיי זו הבהמה לא יבוא בן דוד נמצא לא הוה חזי לא לגופיה ולא לדמי היה מותר להטיל בו מום אך הלא אין אנו יודעים ע"כ המטיל בו מום עובר בלאו דלמא היום יבוא וכשמתה הבהמה ולא בא נפטר למפרע ועכ"פ אין לוקין אפי' יבוא דהוה התראת ספק.

שו"ת חתם סופר, ב [יורה דעה], סימן שיח, ד"ה ונחזי

לדברי החתם-סופר,¹⁸ מטיל מום בקודשים בזמן הזה הוא בגדר איסור מסופק – אפשר שהוא איסור גמור ואפשר שהוא מותר לכתחילה – וספק זה הוא אשר גורם לכך שבפועל לא מלקים. אלא שלא ברור כיצד הצעה זו פותרת את דברי הרמב"ם שכתב בצורה ברורה שהמטיל מום בזמן הזה עובר בלאו, בעוד לדברי החת"ס עובר בלאו רק אם ייבנה בית המקדש בחייה של הבהמה.

החזו"א צעד בדרך אחרת והסביר שהרמב"ם סבור כרש"י, כלומר שהאיסור בזמן הזה אינו אלא מדרבנן:

17. שאלה נוספת קשורה לאיסור הטלת מום בבעל מום. הסוגיה מניחה איסור זה כמובן מאליה, אך לא ברור שהרמב"ם מקבל זאת.

18. כך כתב גם באבן האזל. הפרי-יצחק (א, מ) הלך בדרכו של החת"ס והוסיף שהרמב"ם לשיטתו שבעלי חיים אינם נדחין, אך לפי רבא שבעלי חיים נדחין – גם אם ייבנה בית המקדש בחיי הבהמה היא לא תהיה ראויה וממילא הנותן בה מום פטור.

דברי רבינו לא נתפרשו שאם עובר בל"ת למה אינו לוקה, ובגמ' מבואר דאינו אלא משום דנראה כמטיל מום, ואפשר דה"ק: אע"פ שעובר בל"ת אם היה עושה הדבר בזמן המקדש, ומש"כ אינו לוקה היינו לפי שאינו מה"ת. (חזו"א, בכורות כד, ד)

הן לדברי החת"ס, הן לדברי החזו"א, הן לדבריהם של אחרונים אחרים שלא הובאו כאן, הרמב"ם סבור שבזמן הזה אין איסור תורה, אלא שעדיין יש לשאול: כיצד ניתן להסביר את המילים "אף על פי שעבר בלא תעשה".

אם נשוב אל הדברים שהצגנו לעיל, כאשר עסקנו בטעמי האיסור, ייתכן שנוכל להסביר את דברי הרמב"ם. כפי שראינו, מסתבר לומר כי באיסור מטיל מום בקודשים יש שני צדדים: הרחקת הבהמה מן המזבח וביזיון קודשים. בעוד הביזיון שייך בכל זמן, במידה כזו או אחרת, הרחקה מהמזבח אינה רלבנטית כאשר הבהמה לא ראויה – לא לגופי ולא לדמי. ייתכן לומר שלפי הרמב"ם כדי שמטיל מום בקודשים ילקה עליו לעבור על הלאו בשלמותו, כלומר על שני היבטיו. כאשר רק אחד מהם קיים, האיסור ישנו אך ברמה פחותה.

סוגייתנו אינה המקום היחיד שבו סבור הרמב"ם כי במעשה מסוים ישנו איסור לאו מן התורה אך אין מלקות; ונראה שלדעתו, כדי לחייב מלקות יש לעבור על גופו של איסור, ודינם של היבטים צדדיים באיסור הוא 'איסור ואינו לוקה'. אחת הדוגמאות הבולטות לכך היא פסיקתו באיסור דם:

יראה לי שכל אלו החוטין והקרומות איסורן מדברי סופרים ואם תאמר שהן אסורין מן התורה בכלל כל חלב וכל דם אין לוקין עליהן אלא מכת מרדות ויהיו כחצי שיעור שהוא אסור מן התורה ואין לוקין עליו.¹⁹ (רמב"ם, מאכלות אסורות ז, טז)

מדוע לא תירצו כך האחרונים ולתירוץ מעמדו של האיסור בזמן הזה²⁰ נזקקו לאפשרויות אחרות? נראה שהם סוברים כי האיסור בזמן הזה אינו הרחבה של האיסור לדברים צדדיים, משום שגדרי האיסור הבסיסיים חסרים והבהמה אינו ראויה לא לגופי ולא לדמי. אומנם, לאור הצעתנו התירוץ הנזכר אפשרי גם כאן, שכן עובדת לא חזי לגופי ולדמי רלבנטית רק לחלק מן האיסור.

19. למקורות נוספים ודיון בענין זה ראה: הערה שגיא! הסימניה אינה מוגדרת. לקמן; מנחת אשר, בראשית מד, ד (וכן בשיעורו 'מנהג אבילות בימי הספירה ודין לא תתגודדו', פרשת אמור, תש"ע); מנחה וזבח, עמ' 345, הערה 23.

20. כפי שנראה להלן, האחרונים השתמשו באפשרות זו כאשר עסקו במטיל מום בגרמא.

2. בהמה בעלת מום

בברייתא בגמרא (מנחות נו ע"א-ע"ב) מובאות ארבע שיטות תנאים בנוגע למטיל מום
בבהמה שכבר יש לה מום:²¹

ת"ר: בכור שאחזו דם מקיזין לו את הדם במקום שאין עושים בו מום, ואין מקיזין
לו את הדם במקום שעושים בו מום דברי רבי מאיר.
וחכ"א: אף במקום שעושה בו מום, ובלבד שלא ישחט על אותו המום.
ר"ש אומר: אף נשחט על אותו המום.
ר' יהודה אומר: אפי' מת – אין מקיזין לו את הדם.

רש"י על אתר הסביר כי מבחינה עקרונית ישנן שתי דעות: האחת, אסור להטיל מום גם
בבהמה בעלת מום (ר' מאיר); השנייה, מותר להטיל מום בבמה בעלת מום (ר' שמעון).
שתי הדעות הנוספות מסכימות כל אחת לשתי דעות אלו אך גוזרות על גביהן: ר' יהודה
סבור כר' מאיר אך חושש ואוסר בכל מצב; ואילו חכמים סבורים כר' שמעון אך גוזרים
שמה יערים.²²

שיטת ר"ש (וחכמים) מוסברת בגמרא במסכת בכורות (לג ע"ב – לג ע"א) בשתי דרכים
שוונות: האחת (כמו במסכת מנחות) לפנינו מחלוקת בדרשת הפסוקים דהיינו האם המוקד
הוא ב"תמים יהיה" וברגע שאחזו דם כבר אינו תמים,²³ או ב"כל מום לא יהיה" ואין זה
משנה אם כבר יש בו מום; השנייה, מחלוקת ר"ש ור"י קשורה למחלוקתם הרחבה בש"ס
בדבר שאין מתכוון, כאשר לפי ההבנה הזו לכ"ע אסור להטיל מום בבכור שאחזו דם ואצלנו
מותר רק משום שמדובר בדבר שאין מתכוון.²⁴ לכאורה יש ניגוד מלא בין הפירושים. בעוד
הפירוש הראשון טוען טענות מהותיות על הדין שלנו, הפירוש השני מצומצם מאוד: לכ"ע
אסור להטיל מום בבכור והמחלוקת נוגעת רק למקרה המסוים של 'אחזו דם'.

21. ייתכן שיש לתלות שאלה זו בחקירה האם הבעיה בהטלת מום היא במעשה הטלת המום או בתוצאה:
אם הבעיה היא בתוצאה קשה מאוד להניח שבהטלת מום בבעל מום יהיה איסור, אך אם מדובר
במעשה יש מקום להתלבט. אפשר שחקירה זו קשורה להתלבטות שהצגנו לעיל: אם העיקר הוא
הביזיון, הבעיה היא בתוצאה; ואם העיקר הוא הרחוקת הבהמה מהמזבח, המוקד הוא המעשה.
למעשה, נראה שחקירה זו אינה תלויה בטעמי האיסור והיא עומדת בפני עצמה.

22. ההשלמה על פי שטמ"ק שם, אות כב.

23. כך מפורש ברש"י (בכורות לג ע"ב ד"ה הכל מודים): "המקיז דם מטיל מום בבעל מום דאין לך בעל
מום גדול הימנו שהרי ימות". מעניין לציין כי הביטוי 'אין לך בעל מום גדול מזה' נאמר בכל מקום
שיש חולקים.

24. בה"ג (עג – הלכות בכורות) פסק באופן מובהק כהצעה זו: "בכור שאחזו דם רבי שמעון אומר יקיז
אף במקום שהוא עושה מום, ונשחט על אותו המום, והילכתא כרבי שמעון דבריתא. העושה מום
בבעל מום הרי זה לוקה את הארבעים".

תוספות (ד"ה אילימא) והרא"ש (בפסקים) חשו בסתירת הסוגיות ולכן ביארו שלפנינו שתי מחלוקות שונות:

א. המחלוקת בברייתא במנחות עוסקת בבכור שאחזו דם בצורה חמורה והוא נחשב בעל מום. התנאים דנו על פירוש הפסוקים ונחלקו אם ניתן להטיל מום בבעל מום.

ב. המחלוקת במשנה בבכורות עוסק בבכור שאחזו דם בצורה קלה והוא יכול להתרפא ממנה. במצב כזה הוא אינו נחשב מום, ולגביו נחלקו ר"ש וחבריו אם דבר שאין מתכוון אסור או מותר.²⁵

בסוף דבריהם דנו תוספות מדוע בכור שאחזו דם אינו נשחט על מום זה, והציעו שני הסברים:

א. הוא נחשב בעל מום ויכול להישחט אלא שחכמים גזרו. לפי תירוץ זה, מחלוקת ר"מ וחכמים נוגעת למום קבוע ואפשר שרק בו חכמים סבורים שמותר להטיל מום נוסף; כאשר מדובר במום עובר, לעומת זאת, כולם מסכימים שאסור להטיל מום נוסף. בשיטה זו צעד הרמב"ם (איסורי מזבח ב, טו) שכתב שאינו לוקה כאשר המום הוא ספק קבוע ספק עובר, כלומר אם הוא עובר בוודאי – לוקה.²⁶

---

25. דבריהם מסתייעים משאלת הגמרא האם שמואל שפסק הלכה כר"ש, פוסק כמוהו במשנה או בברייתא. אכן, מסתבר להסב שאלה זו על התוספת בדבריו בברייתא. מובן גם שדבריהם אינם עולים בקנה אחד עם פסיקת בה"ג "והילכתא כר"ש דברייתא" ותלה זאת בדבר שאין מתכוון.

26. מדברי הרמב"ם בפרק א' הלכה ח' ("הטיל מום בקדשים ובא אחר והטיל בה מום אחר השני אינו לוקה") אפשר לדייק כי הוא סבור שמטיל מום בבהמה שאינה תמימה חייב, ורק אם המום הראשון הוטל ע"י אדם פטור. מאידך גיסא, מדבריו בסוף פרק ב' נראה שהפטור אינו תלוי בכך, שכן הוא מדבר על מטיל מום בבהמה שמומה הוא 'מים קבועים' – מום שבוודאי לא נעשה בידי אדם. האחיעזר (ב, סי' לג, ד"ה ולכאורה, ולפמשנ"ת, ויש להכריח) הציע דיוק הפוך ולדבריו, הטלת מום בבעל מום קבוע מותרת לכתחילה. הוא מבסס את ההיתר על כך שאפשר לפדות בעלת מום קבוע וממילא 'קלישא קדושתה', ומאידך גיסא כשאדם הטיל את המום א"א לפדות את הבהמה ("לא תאכל כל תועבה") ולכן אסור ואינו לוקה. נעסוק בדברי האחיעזר בהמשך. הדבר-יהושע (ג, אבה"ע, ז, ג) הציע דיוק נוסף: דווקא לאדם אחר מותר להטיל מום, אבל האדם הראשון חייב גם על המום השני, ע"ש. ערוך השולחן (איסורי מזבח נא, ו) סבר שהרמב"ם נקט 'אחר' לרבותא, דהיינו אפילו מישהו אחר שלא עבר, פטור – וכ"ש הראשון.

ב. מדובר במום שיכול להתרפא ולכן הוא נחשב מום עובר. לפי כיוון זה, חכמים סוברים שאפילו במום עובר אפשר להטיל מום (ולדעת הרא"ש, גם במקרה כזה אסור מדרבנן²⁷ ובאחזו דם התירו משום פסידא).²⁸

במישור העקרוני, ברובד הדאורייתא, לפנינו שלוש שיטות מרכזיות:

א. ר"מ – אסור להטיל מום בבעל מום.

ב. רבנן ע"פ הרמב"ם (וע"פ הצעתם הראשונה של תוספות) – אסור להטיל מום בבעל מום עובר אך מותר²⁹ בבעל מום קבוע.

ג. רבנן ע"פ הרא"ש (וע"פ הצעתם השנייה של תוספות) – מותר להטיל מום בבעל מום קבוע ועובר.

בעוד שתי השיטות האחרונות מובנות, לא ברור מדוע סבור ר"מ שיש איסור בהטלת מום בבהמה בעלת מום. אפשרות אחת היא לראות במעשה זה זלזול בקודשים שקיים גם לאחר שיש מום בבהמה – בהתאם לטעם הראשון שהצענו לעיל. אפשרות נוספת, התואמת את הטעם השני שהצענו לעיל, היא שעצם המעשה הפך להיות 'מעשה אסור', גם אם אין לכך את מלוא ההשלכות. ר' אלחנן וסרמן (תורת ראשי הישיבות נדרים, עמ' תעב) הגדיר זאת כך: "אף שהמום השני אינו מוסיף פסול בפועל, מ"מ כיון שמצד עצמו הוא ראוי לפסול אילו לא היה המום הראשון, אסור".³⁰

27. בפרי"צחק א מ כתב שבזמן הזה, משום 'מהרה יבנה המקדש', הבהמות מוגדרות כבעלות מום עובר ולכן אסור רק מדרבנן. הדבר יכול להתאים גם לשיטת הרמב"ם הסובר שבזמן הזה כמו במום עובר, יש איסור. מובן שנצטרך להסביר מדוע במום עובר לוקה ובה"ז לא.

28. הגרי"ז (תמורה כא ע"א) דייק שההבדל בין קבוע לעובר הוא שבקבוע אפילו חכמים לא אסרו. הגר"א (יו"ד שיג, ט) סובר שחכמים אסרו בין בקבוע בין בעובר.

29. היחס בין הלכה ח', "מטיל מום בבעל מום אינו לוקה", להלכה ז', "מטיל מום בזה"ז אסור בלאו ואינו לוקה" לא ברור. אפשר שדווקא בזמן הזה יש איסור לאו אבל בבעל מום מותר לכתחילה (ואסור מדרבנן), ואפשר שיש זהות והרמב"ם פירט רק בהלכה הראשונה. מובן שכל זה שייך רק אם אנו סוברים שיש איסור דאורייתא בזמן הזה. ניסוח הדברים כאן הוא אליבא דהכס"מ (וכן לח"מ ומהר"י קורקוס) הסובר שהרמב"ם פסק כחכמים, וראה עוד להלן.

30. השווה לדבריו בקובץ-שמועות, שבועות, סי' ג. דוגמה נוספת למעשה שהפך למעשה איסור גם לאחר שאיבד את טעמו אפשר למצוא באיסור על כהן טמא לאכול תרומה טמאה (רמב"ם, תרומות ז, א), אף שאין על כך חיוב וכלשון הגמרא (סנהדרין פג ע"א): "אמר שמואל אמר רבי אליעזר: מניין לכהן טמא שאכל תרומה טמאה שאינו במיתה? שנאמר 'ומתו בו כי יחללהו', פרט לזו שמחוללת ועומדת".

את התפיסה שהמעשה עצמו הפך להיות מעשה אסור תמך הגרב"ד פוברסקי (זבחים כט ע"ב) מהשוואתו של הרמב"ם בין מטיל מום בקודשים ל"מחשב מחשבה שאינה נכונה בקדשים":

כל המחשב מחשבה שאינה נכונה בקדשים, הרי זה עובר בלא תעשה שהרי הוא אומר לא יחשב. מפי השמועה למדו שבכלל דין זה שלא יפסיד הקדשים במחשבה, שהרי זה דומה למטיל מום בקדשים, ואף על פי כן אינו לוקה שאין המחשבה מעשה. (רמב"ם, פסולי המוקדשין יח, א-ב)

אם כן, כל "מחשבה שאינה נכונה" היא מחשבה רעה, גם אם אינה מוסיפה פסול בקורבן; וביאר הרב פוברסקי:

באיסור לא יחשב שפיר י"ל דכל מחשבה ומחשבה של פיגול מחשבה שאינה נכונה היא ועדיין אסור בה גם כששחט שלא לשמה והקרבן כבר פסול ולכך חשיב זה כלאו שאין בו מעשה כיון דהלאו הוא עצם המחשבה רעה בין שנפסל הקרבן בכך בין שאינו נפסל בכך.

ההשוואה להטלת מום ברורה: שניהם מעשים פסולים המסיטים את הקרבן ממסלולו ולכן אין לעשותם גם אם הקורבן כבר נפסל.

שאלה נוספת שיש לשאול על שיטת ר"מ היא: מה ההבדל בין בהמה בעלת מום לבין בהמת קודשים בזמן הזה - שלחלק מהדעות לא נאסר להטיל בה מום? ר"י מאורליינש (הובאו דבריו בתוספות ר' אלחנן, ע"ז יג ע"ב) כתב בשיטת ר"מ כי ההבדל בין בעל מום לזמן הזה הוא שבזמן הזה אין כלל בהמות ראויות, ואילו בבעלת מום רק בהמה זו אינה ראויה. לפי הסברו של ר"א וסרמן יש לומר שאומנם הטלת מום הוגדרה כמעשה איסור, אך לא הוגדרה כך במצבים שבהם אין כל קשר למזבח, כמו בזמן הזה. לעומת זאת, לפי ההסבר השני, מצד ביזיון, הדברים מדויקים יותר: ביזיון שייך רק כאשר קיים קשר למזבח, וקשר כזה ישנו רק אם 'במינו' קרב לגבי המזבח.

את שיטתו של הרמב"ם, הסבור שאסור להטיל מום בבעל מום עובר אך מותר בבעל מום קבוע, יש להבין לאור טעם ההרחקה מן המזבח - אלא שזו נמדדת על פי מבחן התוצאה.³¹ בהמה בעלת מום קבוע רחוקה מן המזבח, ולכן המטיל בה מום לא מתחייב; לעומת זאת, המטיל מום בבעלת מום עובר מרחיק אותה עולמית מן המזבח ולכן לוקה.

גם את דברי הרא"ש נראה להסביר על פי טעם ההרחקה מן המזבח, אך יש להוסיף שאין זה משנה אם הבהמה רחוקה כעת מהמזבח באופן זמני או קבוע. הטלת מום אסורה

31. ר' משולם סולוביצ'יק (מנחות נו ע"ב) הלך בדרך זו וכתב שהרמב"ם סובר שלוקה רק במקום ש'אהנו מעשיו'. את דבריו תמך ר' משולם בדברי הרמב"ם במקום אחר (טומאת צרעת י, א): "התולש סימני טומאה בין כולן בין מקצתן... אבל אינו לוקה עד שיועילו מעשיו ואם לא הועילו אינו לוקה".

משום שהיא מרחיקה את הבהמה מן המזבח ולפיכך אין משמעות להרחקת הרחוקים בלאו הכי. לחילופין ניתן לראות זאת כעיקרון בדיני מומים ולטעון כי מום עובר הוא מום לכל דבר,³² והעובדה שהבהמה עתידה להיראות אינה מעלה או מורידה.

נושא הקשור להטלת מום בבהמה בעלת מום הוא הטלת מום במוקצה ונעבד – הפסולים בלאו הכי. דיוננו עד כה עסק בבהמה בעלת מום, וייתכן שדווקא בהקשר זה אין למום הנוסף כל משמעות והוא אינו משנה דבר במעמדה של הבהמה. אפשר אפוא שנפטור מטיל מום בבעל מום אך נחייב מטיל מום במוקצה ונעבד.

האחרונים עסקו בשאלה זו מכמה צדדים. המנחת חינוך סבר שמטיל מום בשאר פסולים מותר לכתחילה, גם למי שאוסר להטיל מום בבעל מום. לדבריו, בעל מום חזי לדמי, ולכן יש לאסור הטלת מום בהם, ואילו שאר פסולים אינם ראויים גם לא לדמי.

האחיעזר (ב, יורה דעה, סי' לג, ד"ה וזהי דאיבעי) חלק על דבריו,³³ וביסס את דעתו על מחלוקת הראשונים במטיל מום בבעלת מום. ר' חיים עוזר הציע שמוקד המחלוקת הוא הדיון על מעמדה של בהמה בעלת מום: האם 'קלישא קדושתה' בעקבות המום הראשון או לא. לפי הרמב"ם, אליבא דהאחיעזר, הקדושה נחלשת ולכן נעלם חיוב המלקות:

דפסוהמ"ק לאחר פדיונו בין לר"מ בין לחכמים מותר להטיל בו מום וי"ל לרבנן דגם קודם שנפדו כיון שראוי לפדיון ובידו להפקיע קדושתו ע"י פדיון אמטו להכי לא אסרה התורה להטיל מום בקדושה קלישתא דהא בידו הוא להפקיע הקדושה וכיון דחזי לפדיון כפסוהמ"ק שנפדו דמי לענין זה, משא"כ בכל הפסולין דניהו דלא חזי להקרבה אבל עכ"פ קדושת הגוף דאית בה אין בידו להפקיע ע"י פדיון להכי גם לחכמים אסור מן התורה להטיל בו מום.

(אחיעזר, ב, יורה דעה, סי' לג, ד"ה וזהי דאיבעי)

32. השווה מדרש תנאים (דברים פרק טו, כא): "ומנ' לעשות העוברין כקבועין בל תזבח הרי אתה דן נאמר כאן 'רע' ונאמר להלן (יז, א) 'רע', מה להלן עשה את העוברין כקבוע אף כאן נעשה את העוברין כקבוע". כך נראה גם מהמנחת חינוך (מצווה רפז, ד"ה וכבר כתבתי) שמסיק שלדעת הרא"ש לוקים על הטלת מום עובר מפני שיש זהות מלאה בין מום קבוע לעובר. הדבר יהושע (ח"ג, אבן העזר, ז, ג) חלק על דבריו וביאר כדברינו למעלה: "אכן לפענ"ד אין דברי המנ"ח מוכרחין כלל דשפיר י"ל דאף לדעת הרא"ש המטיל מום עובר אינו לוקה דכה"ג אכתי תמים הוא והא דמתיר להטיל מום קבוע במום עובר היינו משום דנהי דתמים הוא מ"מ אינו עכשיו לרצון כל זמן שלא עבר המום שהרי אינו ראוי להקרבה למזבח לרצות ולשון לרצון משמע שעכשיו שיהי' לרצון ולא דמי ללשון אשר לא יקריבו דממעטינן בתמורה ל"ג א' מום עובר היינו משום דלא יקריבו הוא לשון עתיד משא"כ לרצון בהווה משמע".

33. גם ר' חיים (בכורות לג ע"ב) סבר שיש איסור בהטלת מום בפסולים כרובע ונרבע. לדעתו, מותר להטיל מום בקורבנות שהתמעטו מדין הקרבה – בע"מ ותמורת בכור ומעשר – אבל לא בקורבנות פסולים בעלמא.

לעומת דעת חכמים, ר"מ סבור שבכור בעל מום קדוש כמקודם ואינו יורד למדרגת 'פסולי המוקדשין אחר פדיונו'; ונראה שר"מ אינו מקבל את טענת 'בידו להפקיע קדושה'.³⁴ אם כן, אליבא דהרמב"ם השיקולים המתירים הטלת מום בבעל מום הם 'קלישא קדושתה' ו'בידו להפקיע קדושתה'. כאשר שיקולים אלו אינם קיימים – כלומר במוקצה ונעבד שאין אפשרות לפדותם – אין כל מקום להתיר הטלת מום.

לעומת זאת, תוספות והרא"ש סבורים שההיתר בהטלת מום בבעל מום אינו קשור לקלישת הקדושה אלא לכך שהבהמה אינה ראויה, ולכן מותר להטיל גם בבעלת מום עובר, וגם אם המום הראשון הוטל בידי אדם. מאותה סיבה יש להתיר הטלת מום במוקצה ונעבד, אליבא דתוספות ורא"ש, גם לפי האחיעזר.

3. תמורת בכור ומעשר

סיוג נוסף של הדין כבר פגשנו לעיל כאשר דנו בסוגיה במסכת תמורה:

אמר רבא בר רב עזא, בען במערבא: המטיל מום בתמורת בכור ומעשר מהו? מי אמרינן, כיון דלא קריבן – לא מיחייב, או דילמא: כיון דקדשו – מיחייב? א"ל אביי: ותיבעי לך המטיל מום בתשיעי של מעשר! אלא מאי שנא תשיעי דלא קמיבעיא לך – דרחמנא מעטיה עשירי להוציא התשיעי, ה"נ – רחמנא מעטינהו לא תפדה קדש הם – הם קריבין, ואין תמורתן קריבה. (תמורה ו ע"ב)

תוספות על אתר מסבירים שספקם של בני מערבא אינו תלוי במחלוקת התנאים לגבי הטלת מום בבהמה בעלת מום שכן:

אפילו למ"ד התם לוקה משום דחזיא להקרבה קודם המום אבל הני דלא חזיא לעולם להקרבה לא לקי או לא שנא.

המטיל מום בבעל מום לוקה, למי שסבור כך, משום שהבהמה הייתה ראויה להקרבה קודם המום, ודי בזה כדי לחייב מלקות את המטיל בה מום.

על דברי תוספות הללו הקשה רע"א ושאל מדוע לא השתמשו בחלוקה המופיעה במסכת ע"ז בין 'בזמן הזה' ל'בעל מום', הלוא גם תמורת בכור ומעשר אינה ראויה לא לגופי ולא לדמי – כמו בזמן הזה' ושלא כמו 'בעל מום'! אפשר להציע שתוספות מבינים מעט אחרת את הדין. אכן, תמורת בכור ומעשר אינה ראויה לגופי או לדמי, אולם העובדה שהיא מגיעה מכוח קדושת בכור קושרת אותה למזבח וממילא ייתכן שהטלת מום בה אסורה.

34. השווה גיטין לט ע"א: "וא"ר יוסי בר' חנינא: ענבים העומדות ליבצר איכא בינייהו, דרבי מאיר סבר: כבצורות דמיין ורבנן סברי: לאו כבצורות דמיין" ויש לחלק ואכמ"ל.

ייתכן להבין את הדיון מזווית ה'ביזיון' ולהסביר שהדיון הוא האם במקרה כזה ישנו ביזיון או שנדרשת 'קדושת הקרבה' של ממש – כפי שנקבע למסקנה.³⁵

תוספות ממשיכים ועושים צריכותא גם למ"ד שאין לוקים על הטלת מום בבעל מום:

ולמ"ד התם אינו לוקה היינו משום דמעיקרא נמי היה בו מום אבל הכא דמעיקרא היה תם לקי או לא שנא.

כלומר גם למי שסבור שאינו לוקה על מום בבעלת מום, ייתכן שתמורת בכור ומעשר שאין בה כל מום שונה והמום בה אסור – ודברים אלו מתקשרים לשאלתנו לעיל בדבר מום במוקצה ונעבד.

4. גרמא

היבט נוסף שיש לדון בו בהקשר של מטיל מום בקודשים הוא גרמא. הסוגיה במנחות דנה בשאלה זו במפורש ומביאה ברייתא:

וכל מום לא יהיה בו – אין לי אלא שלא יהא בו מום, מנין שלא יגרם לו ע"י אחרים, שלא יניח בצק או דבילה על גבי האוזן כדי שיבא הכלב ויטלנו? ת"ל: כל מום, אמר מום ואמר כל מום. (מנחות נו ע"ב)

כפי שכבר ציינו, קיומם של שני ציווים – עשה ולא תעשה – מביא אותנו לבחון את היחס ביניהם: האם אלו שני נוסחים זהים לאותו עניין או שהם שונים? ואם שונים, האם הם מלמדים זה על זה? בגמרא במנחות מבואר שר"מ וחכמים נחלקו בדיוק בשאלה זו, דהיינו האם המוקד הוא העשה או הלאו. דומה שעצם העמדת המחלוקת סביב שאלה זו טוענת שיש משמעות שונה לציווים.³⁶

אחד ההסברים³⁷ להבדל בין שבת לשמיטה בעניין גרמא, בהנחה שאכן יש הבדל כזה, הוא שבשביעית אנו מצוויים לדאוג לשביתת הארץ מכוח עשה, בעוד בשבת הדרישה היא

35. אפשר להציע ששאלת רע"א תלויה במעמד תמורת בכור הנאכלת במומה לבעלים. הראשונים נחלקו מי הם הבעלים במקרה זה: תוספות (זבחים עה ע"ב, ד"ה בכור) סוברים שהבעלים הוא ישראל ואילו הרמב"ם (תמורה ג, ב) שהבעלים הוא כוהן (וראה מקדש דוד יד, א שתלה את המחלוקת בשאלה האם דין מומן בבכור קשור להיותו פטר רחם או לקדושה שבו). לדברי הרמב"ם, אף שתמורת בכור אינה ראויה לא לגופי ולא לדמי, יש משמעות לקדושתה המקורית ולכן יש הו"א שאסור להטיל מום ולמסקנה מותר כיוון שלא הייתה ראויה מעולם – בניגוד לבעל מום שהיה ראוי בעבר. לעומת זאת, לפי תוספות, מה שנתפס בתמורה הוא אלמנט מינורי מהקדושה המקורית. לפי גישה זו אפשר היה לחלק בין בעל מום לבין תמורת בכור הדומה לקודשים בזמן הזה וכהצעת רע"א.

36. הקרית ספר (אסורי מזבח א) טען להשוואה בין שני חלקי הפסוק: "הטיל מום בבעלת מום אינו לוקה דדרשינן כולי קרא תמים יהיה לרצון כל מום לא יהיה בו דמשמע תמים הראוי לרצון אמרתי לך דכל מום לא תטיל בו אבל בעל מום לא".

37. לעניין זה ראה כרם ציון השלם, אוצר השביעית, סימן יב.

שלא לעשות מלאכה ותו לא ולכן גרמא מותר. ייתכן שיש ליטול הבדל זה ולהשתמש בו גם בנידון שלנו: אפשר ש"כל מום לא יהיה בו" אוסר לעשות מלאכה בידיים, ואילו "תמים יהיה" מתאר מחויבות רחבה יותר ואוסר גם גרמא.

כך או כך, הגמרא מלמדת שגם הלאו עוסק בגרמא מכוח ייתור המילה "כל". אכן, העניין נתון במחלוקת תנאים: רק חכמים אוסרים גרמא, בעוד לר"מ, הדורש מ"כל" את איסור הטלת מום בבעל מום, אין מקור לאיסור גרמא.

הרמב"ם (בכורות ב, ח) פסק את הברייתא, אך לא הזכיר מלקות או איסור:

הרגיל לבכור שיפול בו מום כגון שנתן דבילה על אזנו עד שבא כלב ונטלה וחתך אזנו, או שהלך בין ברזל ועששיות של זכוכית כדי שתקטע ידו ונקטעה, או שאמר לנכרי להטיל בו מום הרי זה לא ישחוט עליו, זה הכלל כל מום שנעשה לדעתו אסור לו לשחוט עליו ואם נעשה שלא לדעתו הרי זה שוחט עליו.

המחנה-אפרים והמנחת-חינוך (ד"ה והנה מבואר; וכי תשאל) סברו שהרמב"ם פסק כר"מ ואסר הטלת מום בבעל מום ולכן לדבריו אין איסור מן התורה בגרמא. הכס"מ והלח"מ סברו הפוך; לדבריהם, בבעל מום פסק הרמב"ם כחכמים (כלומר שמוותר להטיל מום בבעל מום) ועל כורחך שלדעתו בגרמא יש איסור דאורייתא. לשיטתם צריך לומר³⁸ שאין לוקים על גרמא כיוון שזהו ריבוי שאין לוקים עליו, כשם שאין לוקים על חצי שיעור שהתרבה מ"כל חלב".³⁹ המנחת-חינוך (ד"ה והנה מבואר) כתב שלא מצינו בשום מקום שלוקים על גרמא. לדבריו, גרמא היא מחלוקת ר"מ ורבנן ולאחר מכן רמב"ם (כר"מ) ותוספות ורא"ש (כרבנן).

כיוון מחודש הצייע ר' משולם סולוביצ'יק (מנחות נו ע"ב, ד"ה והוסיף מרן ז"ל) וביאר שהרמב"ם אימץ את החלוקה של תוספות לחכמים במשנה וחכמים בברייתא ופסק כחכמים של המשנה. בעוד חכמים של הברייתא מתירים הטלת מום בבעל מום וממילא "כל מום" משמש אותם לאיסור גרמא, חכמים של המשנה מקבלים שאין מלקות משום "תמים יהיה" והבהמה אינה תמימה, אך לשיטתם יש איסור מצד "כל מום לא יהיה בו". דברים אלו דומים להצעתנו בשיטת הרמב"ם על אודות הטלת מום 'בזמן הזה' כך שאף שיש איסור לאו, הוא אינו שלם.

38. ראה בית אפרים, יו"ד, סי' עה.

39. בעוד בהקשר של בעל מום נראה שמדובר בטענה פורמאלית (לא לוקים על דברים שנדרשו מריבוי), בגרמא ההשוואה ל"כל חלב" מהותית יותר, שכן בחלב האיסור הבסיסי הוא אכילת כזית אבל אנחנו מרבים גם את המעטפת - את מי שעובר על העבירה אבל לא לפי הכללים ההלכתיים.

עלינו לשים לב שהחלוקה הזו שונה מהחלוקה של תוספות הסוברים שחכמים במשנה ובברייתא הם אותה דעה אלא שנחלקו בדינים שונים. לפי ר' משולם מדובר בדעות חלוקות, ולמעשה לפנינו שלוש דעות בהבנת דברי חכמים:

- א. תוספות – חכמים הם עמדה אחת המתירה הטלת מום בבעל מום.
- ב. רמב"ם – חכמים במשנה סוברים שהטלת מום בבעל מום אסורה אך אין מלקות והלכה כמותם; לעומת זאת, חכמים בברייתא מתירים לגמרי.
- ג. בה"ג – חכמים במשנה ובברייתא סוברים שהטלת מום בבעל מום אסורה כולל מלקות. ההשלכה על גרמא מיידית: אם מותר להטיל מום יש איסור בגרמא, אך אם אסור – גרמא מותרת.

ה. מחמץ אחר מחמץ

הטלת מום שייכת בקורבן מן הבהמה בלבד, אך לדיונים שערכנו יש משמעות גם לעולם של מנחות; וקישור זה נעשה כבר בתלמוד. סוגיית מטיל מום מופיעה במסכת מנחות בהקשר של מחמץ אחר מחמץ, והשוואה זו רומזת שהבעיה במחמץ דומה למום: זוהי תופעה פגומה, אפילו בזויה, שמתרחשת בקורבן ומונעת את הקרבתו וריצויו.

תוספות (מנחות נו ע"ב, ד"ה הכל) ממשיכים עם סברה זו 'עד הסוף', ותמהים מדוע מחמץ אחר מחמץ חייב, הלוא מנחת חמץ אינה ראויה לא לגופי ולא לדמי, כאשר על פי העקרונות שנלמדו לעיל, המטיל בה 'מום', המחמץ, בשלב זה – צריך להיות פטור/מותר.

תוספות מתרצים שני תירוצים:

וי"ל דבזמן הזה יש לפטור יותר; ועוד דבמחמץ מיחייבי טפי כדאמר הכא דאפילו מאן דפטר מטיל מום בבעל מום מודה במחמץ אחר מחמץ דחייב.

תשובתם הראשונה מקבלת את הנחת היסוד של השאלה, ומסבירה שקורבן בזמן הזה ראוי פחות ממנחה שהתחמצה, כנראה משום שמנחה שהתחמצה לפחות הייתה ראויה אי-פעם וקשורה לקדושת המזבח.⁴⁰ התשובה השנייה טוענת שמחמץ אחר מחמץ הוא מחוץ 'למגרש' ואינו קשור למחלוקת בבעל מום. אפשר להסביר שהאיסור בחימוץ אינו עצם החימוץ אלא

40. סברה בנידון זה הובאה בשם ר"י אורליינש וציטטונה למעלה: מנחה מחומצת יש במינה שעולה לגבי מזבח, משא"כ בזמן הזה ששום דבר לא עולה.

עשיית המנחה על ידי חימוץ,⁴¹ ולכן כל אדם שמתעסק במנחת חמץ ועושה דבר־מה משמעותי - לוקה.⁴² השלטי גיבורים (שבועות פד) ניסח זאת היטב:

אבל אין לדמות... למחמץ אחר מחמץ ומסרס אחר מסרס דהתם שום אחד מנייהו לא עביד מעשה כמעשה שעשה הראשון, אלא כל חד עביד מעשה חדש ומחדש דבר במה שלא היה עשוי כבר. דמחמץ אחר מחמץ פירושו שלש הא' בחימוץ ובא אחר ואפה שהראשון לא עשה מעשה גמור והשני מסייע... משא"כ במטיל מום בבע"מ דכשהבהמה בע"מ ובא אחר והטיל בה מום אינו מחדש בה שום דבר⁴³ שלא היה בה גם כן מתחילה ומעשה הראשון הוה מעשה גמור.

ו. סיכום

- א. איסור הטלת מום בבהמת הקדש הוא איסור תורה שאינו מפורש בתורה, וחכמים הוצרכו ללומדו על ידי דרשה. אף שהאיסור עצמו ברור, אופיו דורש לימוד; ולאורך המאמר הוצגו שלושה כיוונים מרכזיים.
- ב. דנו בשתי האפשרויות האינטואיטיביות; ביזיון קדשים והפסד ממון הקדש, ובזו המחודשת: איסור הרחקת קורבן ראוי מן המזבח. כפי שהראינו, לכל אחת מן האפשרויות מקורות ברורים ונראה שהתמונה השלמה מורכבת מכולן יחד. כדי לחדד את ההבדלים דנו בנפקא־מינות שונות: הטלת מום בגרמא, הטלת מום בבהמת הקדש בעלת מום ועוד.
- ג. בשולי הדברים הערנו שאותן סברות ואפשרויות שהעלנו ביחס לבהמה עשויות לבוא לידי ביטוי בתחומים משיקים, כגון פסול מנחות, ועניין זה עוד צריך תלמוד.

---

41. האחרונים דנו בכך בשיטת הרמב"ם, ראה הפניות בספר המפתח, הל' מעשה הקרבנות יב, יד.

42. ראה מימרת רב פפא (נו ע"א) ומחלוקת רש"י ותוספות עליה כיצד יש לקבוע מהי מלאכה משמעותית.

43. ראה בעניין זה בשפתי־מלך שרצה לדייק מהרמב"ם (הל' איסורי מזבח א, ח): "ואפשר לומר דבציור כגון זה לא נתחייב מטיל מום בבעל מום דאם לדוגמא אחד סמא את העין ובא השני ועקרה לגמרי מכין דהוא באותו אבר לא נחשב למום חדש".

עבודת

המקדש

